

KEMALİST TÜRKİYE'DE İDEOLOJİ ARAYIŞI 1919-1939

1945'te tekpartili siyasetten çokpartili siyasete geçiş hakkında yazan hemen herkes, bu can alıcı değişikliği Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün devlet adamlığına bağlar. Bazıları, Türkiye'nin parlamenter demokrasi deneyimine girişmesinin ve Batı dünyasına katılmasının zamanının geldiğini kavrayanın İnönü olduğunu öne sürer. Bazıları ise, Türkiye'yi çoğulcu siyasete yöneltenin tekpartili faşist rejimlerin yenilgisi ve demokrasilerin zaferi olduğunu savunur. Bu görüşe göre, bu zafer, demokratik modelin üstünlüğünü ortaya koymuş ve Türkiye'nin egemen sınıfları da durumu kavramakta atik davranarak gerekli ayarlamaları yapmıştır.

Her iki görüş de geçerli ve incelenmeye değerdir. Ancak bir bireyin öngörüsünden ya da dış etkenlerin etkisinden çok, siyasal geçiş üzerinde durmak gerektiği kanısındayım. Çünkü, Kemalizmin ilk yıllarından başlayarak yapılan bir inceleme, rekabetçi siyasete geçişin ipuçlarının bizzat bu ideolojinin içinde bulunduğunu düşündürmektedir. Bu, geçişin herhangi bir biçimde kaçınılmaz olduğu değil, ama Kemalizmin hedefleri gerçekleştirilecekse bunun oldukça geniş ve genel bir biçimde tanımlanmış demokratik bir rejimin kurulması yoluyla mümkün olabileceği anlamına gelir. Kemalizmdeki milli ve demokratik yönsemeler, kısmen, yeni Türk devletine savaş sonrası dünyada meşruiyet kazandıracağı düşünülen Wilson ilkelerinin mirasıydı. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, milliyetçiliğin ve demokrasinin önemli rol oynayacağı bir burjuva devrimini gerçekleştirme kararlılığı, Başkan Wilson'un katkısından önceye uzanmaktadır.

Kemalistlerin 1923'te kurdukları rejim, sözcüğün kabul edilmiş hiçbir anlamıyla demokratik değildi. Örneğin, Batı demokrasisiyle genellikle ilişkilendirilen o özel ve belirleyici nitelik, yani seçkinlerin ya da sınıfların ve

bu­nlar ara­sin­da a­cık si­yasal rekabetin var­li­gının kabul edil­mesi, in­ce­ledi­ği­mi­z dö­nem­de ke­sin­lik­le yoktu. Bu yıl­lar­da var olan iç ve dış ko­şul­lar­da bö­yle bir rejimin kurul­ma­sını bekle­mek za­ten acele­cilik olu­rdu. Ke­ma­listler, eski dü­zene karşı bir devrim yap­ma sü­reci için­de­ydiler ve demok­ra­si belki de ancak bu sü­recin sonun­da ortaya çıkabile­cek bir şey­di. 1920'lerin ortalarına gelin­di­ğin­de yalnızca si­yasal iktidarı ele geçirmiş ve bu iktidarı, eski rejimin önder­li­ğini tasfiye ederek ve kendi safların­daki muhalefeti susturarak elde tutabilmiş durumdaydılar. Gene de, gizli bir muhalefet ve yeni doğmakta olan düzeni kavramayan kuşku­cu, hoşnutsuz, somurtkan bir halk kitlesiyle baş etmek zorundaydılar. Devrik Osmanlı egemen sınıfı, bütün içe kapanıklığına karşı, özellikle ideoloji açısından toplumdaki tümüyle yalıtılmış durumda değildi. Egemenliğini sürdürdüğü uzun yüzyıllar boyunca, hemen bütün sosyal gruplar içinde geniş bir kurumlar ve bağılıklar, özellikle de dinsel bağılıklar ağı yaratmıştı. Bir devrimin bile bu ağı bir gecede yıkmak mümkün değildi. Bir Kemalist ideolog, "padişahlığın ve halifeliğin bir meclis kararıyla ortadan kaldırılabileceğini, ama bu kurumların tehdidinden tümüyle kurtulabilmenin, onlara güç veren fikirlere ve faaliyetlere karşı uzun yıllar mücadele etmeye bağlı olduğunu" söylüyordu.¹

Bu ko­şul­lar­da cumhuriyetçilerin rekabetçi siyaseti getirmeleri söz konusu olamazdı. Bu büyük bir risk, hatta rejimin varlığına yönelen bir tehdit anlamına gelirdi. Bunun yerine Kemalistler, Doğu'daki Kürt İsyanı (1925-1926) ve hareketin kendi içindeki muhalefetle yüz yüze kalınca, "hükümete iki yıl için olağanüstü, fiiliyatta diktatörce yetkiler veren"² bir "Tahrir-i Sükûn Kanunu"na başvurmak zorunda kaldılar. Bu yetkiler, 1927'de yenilendi ve ancak 1929 Mart'ında ilga edildi. Yetkileri kullanmak üzere özel "İstiklal Mahkemeleri" kuruldu ve bunlar Doğu'da isyanla, Ankara ve İzmir'de ise rejim düşmanlarıyla uğraştılar. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin raporu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 3 Haziran 1925'te kapatılmasına yol açtı; bu olay, çokpartili siyasetin kısa süreli varlığının kesin sonu oldu. 1921'de yıkılmış olan Komünist Partisi ise 1925'te yasadışı ilan edildi.

1 Falih Rıfkı (Atay), "Osmanlılık Geri Gelemez", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1924. Parantez içindeki isim, 2 Temmuz 1934'te kabul edilen "Soyadı Kanunu"ndan sonra soyadı olarak alınmıştı.

2 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. basım, 1968, s.266.

Ancak, bu olağanüstü yasanın yürürlükten kalkmasını siyasi alanda liberalleşme izledi ve bu durum Ağustos 1930'da bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açtı. Bu da Mustafa Kemal'in çoğulculuk konusundaki yöneliminin samimi ve gerçek olduğunu ve birçok kişi tarafından da öyle kabul edildiğini gösterir. Ancak muhalefetin kıskırttığı, grevlere ve karışıklıklara yol açan hükümet aleyhtarı halk tepkisi yeniden karşıdevrim hayaletini canlandırdı. Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve Türkiye, siyasi rekabet deneyimine yeniden girişmeden önce bir on beş yıl daha beklemek zorunda kaldı.

Eğer Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'de biçimsel demokrasi neredeyse tümüyle yoktuysa, o zaman Kemalist ideolojide demokratik bir yönelimden söz edilebilir mi? Kemalistleri, onların kendi kendilerini gördükleri gibi, Türkiye'yi çağdaş Batı uygarlığı düzeyine çıkarmayı amaçlayan bir geçiş rejiminin kurucuları olarak kabul edersek, bu sorunun yanıtı ihtiyatlı bir "evet" olur. Bu amacı, onu basitçe "modernleşme" ya da "Batılılaşma"ya eşitleyerek tanımlayabiliriz. Ama daha titiz davranacak olursak, bunun Kemalistler için kapitalist ve bu yüzden de demokratik bir düzen kurma anlamına geldiğini söyleyebiliriz. O dönemlerde ve iyice yakın zamanlara kadar, kapitalizmin gelişmesinin, kökleri ekonominin zayıflığında olan siyasi istikrarsızlığı gidererek demokrasinin kurulmasına yol açacağı efsanesi hüküm sürüyordu. Dolayısıyla demokrasi, tanım gereği rekabetçi olan kapitalizme özgü siyasal örgütlenme yöntemi olarak görülüyordu ve rekabetçi bir parlamenter sistem de kapitalizmle bağdaşan biricik siyasi rejimdi. Bu düşünce çizgisi, Max Weber ve Harold Laski gibi Batılı aydınlar tarafından savunulmuş ve Kemalistler de, burjuva devrimini gerçekleştirme süreci içinde bu eşitlemeyi örtük biçimde kabullenmişlerdi. Dolayısıyla Burhan Asaf (Belge), "demokrasinin, kendi başına var olan ya da kendi anlamı olan bir şey olmayıp kapitalizmin siyasi ve idari şekillenmesinden kaynaklandığını"³ savunuyordu.

1918 yılındaki yenilgilerine dek Almanların ortaya koyduğu gibi, kapitalizm ile otokrasi de bir arada olabilirdi. Aslında Genç Türkler,

3 "Rejimler Nasıl, Niçin Değişiyor?", *Kadro*, 1/12 Aralık 1932, s.28.

1914-1918 yılları arasında bu modeli denemişlerdi.⁴ Ne var ki, savaşta yenilgi, bu modelin eksikliğini ortaya koymuştu. Üstelik Batı rejimlerinin başarılarını ve başarısızlıklarını sürekli izleyen Türklerin, Almanların kendilerinin reddettikleri bir formülü, geçici bir süre için bile olsa, benimsemeleri beklenemezdi.

Pratikte, Kemalistler için askeri bir diktatörlük kurmaktan daha kolay bir şey yoktu. Milli mücadelede can alıcı bir rol oynayan ordunun itibarı büyüktü. Eğer Kemal Paşa o yolu tutmak isteseydi, orduyu iktidarı ele geçirmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktu. Ama o, bu kolay yolu reddetti ve aktif siyasette yer almak isteyen subayların görevlerinden istifa etmelerini sağlayarak orduyu siyasetin dışında tutmakta ısrar etti. Kemalistlerin, devlet işlerine ordunun müdahalesi konusundaki hassasiyetleri öyleydi ki, faal görevde olan bir askere oy hakkı bile tanımıyorlardı. Morris Janowitz, Kemalist modelin bu açıdan bir benzerinin bulunmadığını kaydetmektedir.⁵

Pehlevilerin yönetimindeki komşu İran örneğinin ortaya koyduğu gibi, bir askeri diktatörlük kurulması kısa vadede çok daha kolay olurdu. Böyle bir rejim, geçiş rejimi olmaz ve çoğulculuk ile demokrasinin zemini hazırlamak yerine, sosyal ve siyasi gelişmelere set çekerek gerçekte bu süreci engellerdi. Kemalistler bu tuzağa düşmemekte kararlı görünüyorlardı.

Eğer kitlesel katılım *ilkesinin* demokratik uygulamanın önemli bir unsuru olduğunu kabul edersek, bu ilkenin, milli mücadelenin başlangıcından beri Kemalizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemeliyiz. Sultan halifeye karşı ideolojik mücadelenin anahtar kelimeleri "halk" ve "millet" idi. Bu kavramlar Erzurum Kongresi'nde 17 Ağustos 1919'da imzalanan Milli Misak'ta dile getirildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, şekillenmekte olan yeni ideoloji açısından bu kavramların taşıdığı önemi şöyle açıklıyordu:

4 Feroz Ahmad, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", O. Okyar and H. İnalçık (eds.), *The Social and Economic History of Turkey 1071-1920*, (Ankara, 1980) içinde, s.329-350 ve Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, 1982.

5 *The Military in the Political Development of New Nations: an Essay in Comparative Analysis*, 1967, s.104-105.

"Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin asli mahiyeti milletin genel eğilimini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir."⁶

Ve gene;

"Bizim bakış açımız, ki halkçılıktır, kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır."⁷

Bu alıntıların anlamı, yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Biraz retorik kokusu taşımakla birlikte, samimiyetsiz olmaktan uzaktır. Bu terimlerin seçkinler arasında aşağılayıcı bir anlam taşıdığı bir sosyal ve siyasal ortamda "halk" ve "halkçılık" terimlerinin kullanılması, başlı başına devrimci bir şeydir. Çünkü, Kemalist seçkinlerin önemli bir bölümü için halkçılık, bir siyasi barbarlık biçimi ya da halkın ilerlemeyi durdurmak için kullanıldığı Luddcu* siyasi faaliyet anlamına geliyordu.

Halkçılık kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'na muhtemelen Rusya ve köylüyü yücelten Narodnik hareketi aracılığıyla girmiştir. Kemalistler de, kendi açılardan, Anadolu köylüsünü ülküselleştirmiş olabilirler. Ancak onların dilinde "halk" terimi, Narodniklerin kullanımına göre daha geniştir. Bu terimin tanımı, modern Türk siyasi düşüncesine olan etkisi henüz incelenmemiş bulunan Fransız Devrimi'nin erken dönemlerindeki "Üçüncü Sınıf" (Third Estate) tanımına daha yakındır. Dolayısıyla "halk" terimi, çeşitli toplumsal güçlerin eski düzene karşı birliğini çağrıştırmaktaydı. Bu birliğin başlıca görevi, eski düzeni yenilgiye uğratmak, yıkmak ve yeni bir düzen yaratmaktı. Bu görev ise, bu birliğin, yani "halk"ın bütün unsurları arasında dayanışma beraberliği gerektirdiği için aralarında çıkar çatışmasına (yani sınıf çatışmasına) yer yoktu.

6 Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, 1945, s.87.

7 Aynı yerde, s.97-98.

* Luddcu (Luddite): 1811 ile 1816 yılları arasında İngiltere'de, emek tasarrufu sağlayan makinelerin kullanılmasını önlemek amacıyla fabrikaları yakan ve makineleri tahrip eden işçilere verilen ad; iki geliştirilmiş çorap tezgâhını tahrip eden Ned Lud adlı birine atfen kullanıldığı sanılmaktadır. (Ç.N.)

Fransa'da Üçüncü Sınıf'ın önderliği burjuvazinin eline geçmişti. Türkiye'de inisiyatifi ele geçirecek böyle bir sınıf yoktu. Bu yüzden, bütün sınıf çıkarlarından özerk olan Kemalistler, bir burjuva devrimini gerçekleştirme görevini onun yerine üstlendiler.⁸

Kemalistler, siyasal demokrasinin Avrupa'daki burjuva devriminin zorunlu bir parçası olduğunu ve aynı sürecin Türkiye'de de yinelenmesi gerekeceğini biliyorlardı. Mahmut Esat (Bozkurt) bu konuyu resmi günlük gazete olan *Hâkimiyeti Milliye*'de Kasım-Aralık 1921'de yazdığı bir dizi makalede tartışmıştı. Şöyle diyordu:

"...temel yasa (ya da anayasacılık) önemini, Avrupa'nın Burjuva Devriminden almıştır, Türkiye'de de uygulanmasına çalışılan bu yasanın tarihi kökleri Avrupa'dadır. Dolayısıyla varlık nedeni (*raison d'etre*) Avrupa'daki Burjuva Devrimiyle ve burjuvazinin ekonomik ve sosyal durumuyla açıklanabilir. Ne var ki, bizim durumumuzda, ekonomik çıkarları 'burjuva' sıfatıyla tanımlanabilecek ya da halk ile soylular arasında bir sosyal sınıf olarak durduğu farkedilebilen bir sınıf mevcut değildi. Gerçekte soyluluk yoktu. Türkiye'de yalnızca halk ve Saray vardı."⁹

Ayrıca şu gözlemleri de yapıyordu:

"...1908 devrimi yalnızca, bu ülkede sınıf egemenliği ilkesine dayanan bir devlet kurabilmişti. Bu kesinlikle hayati bir katkıydı. Günümüz dünyasında başka her yerde olduğu gibi, yazılı bir anayasaya dayanan sistemin, sınıf egemenliği yaratabilmekten başka bir niteliği yoktu.

"...Bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muzdan (1921 Anayasası'na gönderme yapılmaktadır) önceki meşruti rejim, bir Sultanın yönetiminde sınıf egemenliğine ve henüz ülkemizde var olmayan bir burjuvazinin yaratılmasına doğru yol almaktaydı."¹⁰

8 Bu noktanın daha ayrıntılı bir tartışması için benim "The Political Economy of Kemalism" adlı makaleme bkz. Ali Kazancıgil ve E. Özbudun (eds.), *Atatürk: Founder of a Modern State*, 1981. (Söz konusu makale, elinizdeki derlemede 178-198. sayfalar arasında yer almaktadır.)

9 15 Kasım 1921. Mahmut Esat, Kemalist hareketin radikal kanadını temsil eden önemli bir ideolog ve siyasetçiydi. Yazı dizisinin başlığı, "Siyasi Tarih ve Kamu Hukuku Işığında Yeni Türkiye'nin Anlamı"ydı.

10 Aynı yerde.

Daha sonra, Kemalistlerin Milli Mücadele sırasında yüz yüze geldikleri çeşitli toplumsal grupların durumuna değinen Mahmut Esat, "ülkesindeki aydınların, tüccarların, çiftçi ve köylülerin ve subayların farklı toplumsal grupların üyeleri olmamalarından" duyduğu memnuniyeti dile getirir:

"Bunlar arasında derin ekonomik farklılıklar bile yoktur. Her biri üretici ve halk mensubudur."¹¹

Mücadele sırasında Kemalistler, "bu kölelik dönemine nasıl son verileceği" sorununu ele almaya başladılar. Mahmut Esat, krizle baş edebilmek için bir dizi radikal öneri getirildiğini anlatmaktadır. Ancak zaferi kazanıncaya kadar Kemalistler, tutucu-dinci grupların uzaklaşmasıyla hareket bölünür korkusu yüzünden kendi tercihlerini açıklamamayı yeğ tuttular. Ne var ki, seçme özgürlükleri, büyük ölçüde, Genç Türkler'den devraldıkları sosyoekonomik durum tarafından belirlenmişti ve Kemalistler sürekliliği seçtiler. Onlar da, kendilerinden önceki Genç Türkler gibi, bir burjuvazi yaratma sürecini devam ettirmeye ve yeterince güç kazanır kazanmaz da, meşruti monarşi yerine bir cumhuriyet yönetimi altında burjuvazinin egemenliğini kurmaya yöneldiler.

Bu sürecin tamamlanması için gerekli süre hiçbir zaman açıkça belirlenmedi; ancak, söz konusu sınıf geliştiği ve denetimi ele alacak kadar olgunlaştığı zaman süreç tamamlanabilirdi. Kemalizmin tarihsel görevi, burjuvazinin gelişmesi ve aynı zamanda da çoğulcu siyaset açısından gerekli koşulları yaratmak ve böylece tekparti rejimini geçersiz kılmaktı. Teori böyleydi; ama Kemalist rejimin bir geçiş rejimi olması da zaten bu demektir.

Özerk Kemalist devlet, yeni Türkiye'nin temellerini atarken, sık sık, çocukluk dönemindeki burjuvazinin kısa vadeli çıkarlarına ters düştü. Bu sınıf Amerikan mandasını kabullenmeyi ve radikal, laik bir cumhuriyet yerine geleneksel dini ideolojiye sahip ılımlı bir meşruti monarşiyi yeğlerdi. Ama böyle bir sınıf, toprak sahiplerinin çıkarlarıyla ittifak içinde olsa bile Kemalist siyaseti belirlemek şöyle dursun, onu etkileme gücünden de yoksundu. Kemalistlerin himaye ettikleri sınıftan farkları, sanayinin vazgeçilmez bir unsur olacağı daha uzun vadeli bir toplum an-

11 *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Kasım 1921.

layışına sahip bulunmalarıydı. Tıpkı Stalin gibi onlar da, "eğer kendi sanayilerini yaratmazlarsa yeryüzünden silinip gideceklerine"¹² inanıyorlardı. Buna karşılık burjuvazi, durumu kendi dar bakış açısından görüyordu. Mandater bir gücün egemenliğindeki bir ülkede ticari aracı rolünden elde ettiği kârla yetinebilirdi.

Tahmin edileceği gibi, çağdaşlık ve kapitalizm öncesi bir toplumda burjuvazi, tüccar çiftçiler ve işçiler gibi modern sınıflar ancak ilkel biçimleriyle vardır. Bu sınıflar, devlet politikasını etkileyecek bir durumda olmak şöyle dursun, kendileri korunmak ve gelişmek için devlete muhtaçtılar. Kemal Paşa, milli hükümete itimatnamesini sunan Sovyet elçisine işte tam da bunu söylemekteydi:

"Türkiye'de sınıflar yok... Gelişmiş bir sanayi olmadığı için işçi sınıfı da yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok..."¹³

Hükümetin "milli ticaretin gelişmesine, fabrikaların açılmasına, yeraltı zenginliklerinin meydana çıkarılmasına, Anadolu tüccarına yardım ederek onun zenginleştirilmesine" öncelik vermesi gerekiyordu. "Bunlar, devletin önünde duran işler"di.¹⁴

İşte bu yüzden Kemalizmin yüz yüze olduğu görev, sınıfları ortadan kaldırmak değil, tersine eski rejimin sınıflaşma sürecini geciktiren engellerini yıkarak sınıfların gelişmesini sağlamaktı. Aynı zamanda yeni rejim, modern bir devlet yapısı yaratmak için de etkin önlemler aldı; böyle bir devletin yapısı Yusuf Akçura'nın ölçütlerine göre, hukuk kurallarının geçerli olduğu, milli ve bağımsız, liberal (*yani hürriyetperver*) ve demokratik bir yapı olmalıydı; kısacası halk ege-

12 Stalin'in Başvekil İsmet (İnönü) ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü'ye (Aras) 6 Mayıs 1932'de Moskova'da söyledikleri, *International Affairs* (Moskova, No. 2, Şubat 1969, s.113).

13 S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, 1967, s.234-235. Celal Nuri (İleri) de aşağı yukarı Atatürk ile aynı şeyi söylüyor, ama şunları da ekliyordu:

"Eğer Osmanlı dünyasında bir orta sınıf olsaydı devleti mutlaka ele geçirir ve onu kendi çıkarlarına hizmet etmeye zorlardı. Ne var ki, zamanla hükümet Sultanın ve bürokrasinin tekeline geçti — elbette ki böyle bir hükümetin ekonomik gelişme ile ilgilenmesi mümkün değildi. Şimdi bunun sonuçlarına katlanmaktayız."

Bkz. "Biraz İktisadiyat", *Türk İnkılabı*, 1926, s.219-226.

14 Aralov, aynı yerde.

menliği söz konusuydu.¹⁵ Bu fikirlerin bazıları, doğrudan doğruya Başkan Wilson'un *Hâkimiyeti Milliye*'nin (21 Şubat 1920) "yüzyılın ilkeleri" olarak nitelendirdiği Ondört Nokta'sından alınmadır.

Kemalistler bu görevi, 1920'lerin radikal reformlar programını uygulayarak gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu nedenle, 1921 ve 1924 Anayasaları, öbür şeylerin yanı sıra, halkın ve milletin temsilcisi olarak meclisin üstünlüğünü, bürokrasinin yürütmeye tabi olmasını, yargının bağımsızlığını, hukukun üstünlüğünü ve anayasanın ihlal edilemezliğini güvence altına alıyordu. 1924 Anayasası'nın Beşinci Bölümü, "Türklerin Genel Hakları"nı garanti ediyor ve liberal rejimlerin gereği olarak bilinen bütün hakları tanıyordu.¹⁶

Kemalist rejimin, yargı sistemi ve ideolojik söylemi açısından liberal olmakla birlikte, iki kademeli seçim sistemi yüzünden siyasete kitle katılımına izin vermediği için demokratik olmadığı söylenebilir. Bu rejim vatandaşların yasa önünde eşitliğini tanıyor, temel haklarını (düşünce, söz, vicdan özgürlükleri vb.) güvence altına alıyor, ileri hukuk metinlerini ve hukuk kurallarını benimsiyor, özel mülkiyeti güvenceye kavuşturuyor, serbest bir emek piyasası oluşturuyor, Pozitivizmi benimsiyor ve laikliği eski düzenin antikapitalist güçlerine karşı can alıcı bir silah olarak görüyordu.

Kemalistler, karşıdevrim tehdidiyle karşı karşıya olduklarını hissettikleri zaman "Takrir-i Sükûn Kanunu" gibi olağandışı yöntemlere başvurmaktan çekinmediler. Bu tehditleri alt ettikleri anda ise, ki 1929'da durum böyle gözüküyordu, liberalleşmeye giriştiler. Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir) ve Burhan Asaf (Belge) gibi sabık komünist aydınlar bile Kemalist ağın içine dahil edildiler ve kendilerine, gelişen ideolojiyi tanımlamaya katkıda bulunma izni verildi.

Anayasa'daki vaatlere uygun olarak, liberalleşme, Kemalist ağın dışına doğru genişletildi ve *Resimli Ay* gibi edebi-siyasi bir derginin 1929 yılında yayımlanmasına izin verildi. Sabiha ve Zekeriya Sertel tarafından çıkarılan bu derginin yazı kurulunda, yılmayan komünist ozan Nâzım

15 Akçuraoğlu Yusuf (1934'ten sonra Yusuf Akçura), "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Türk Yurdu*, II/13, Ekim 1925, 1-16. (Bu makale, Türkçesi sadeleştirilmiş olarak, *Saçuk* dergisinin Haziran 1984 tarihli 34/5 sayısında yayımlanmıştır.)

16 1924 Anayasası'nın bir İngilizce çevirisi, G.L. Lewis'in *Turkey* (3. basım, 1966) adlı kitabında vardır. 1920'lerdeki reformlar için bkz. Bernard Lewis, *aynı eser*.

Hikmet de vardı. Dergiye katkıda bulunanlardan biri ise, önde gelen yazarlardan Sabahattin Ali'ydi. Tarihin cilvesine bakınız ki, 1945-1960 yılları arasındaki çokpartili Türkiye'de ne böyle dergilerin çıkmasına, ne de bu yazarların yazılarının yayımlanmasına izin verilmişti. Bu yıllardaki Soğuk Savaşın bunda bir payı olsa bile, Kemalist Türkiye aşağı yukarı 1938'e dek, sonraki dönemden daha fazla düşünce özgürlüğüne yer veren daha açık bir toplum gibi görünmektedir.¹⁷

Buraya kadar söylediklerimiz yalnızca 1920'ler için geçerlidir; otuzlarda Türkiye'nin ideolojik yöneliminde kesin bir dönüş oldu. 1920'lerin sonunda derinleşen dünya ekonomik buhranı kapitalist, demokratik Batı'nın itibarının azalmasına yol açtı ve Türk düşüncesi üzerinde derin izler bıraktı. Ama rejimin daha o zamandan kendi yerli kapitalistleriyle arası açılmıştı. Bunlar, kendilerinden beklenen davranışı göstermemişlerdi. Ekonomi alanında yatırım yapacaklarına Lozan Anlaşması'nın düşük ithalat vergileri öngören maddelerinden yararlanmışlar ve anlaşma süresinin bitiminden önce ucuz ithal malları depolamışlardı. Bu tür bir davranış "bencilce" ve "millet düşmanı" olarak niteleniyor ve bir milli ekonomi yaratmayı içeren Kemalist siyasete taban tabana aykırı görülüyordu. Özel sektöre yönelik şikâyetler karşısında, dünya buhranı olmasaydı bile hükümetin hür teşebbüs siyasetini gözden geçirmek zorunda kalacağı belliydi. Buhran ise bu sonucu birkaç açıdan kaçınılmaz kıldı.

Birincisi, rejim, ülkedeki siyasi gerginlikleri azaltmanın ve zorunlu mali ve ekonomik reformların yapılmasını kolaylaştıracak bir uzlaşmayı gerçekleştirmenin bir yolu olarak iki partili sistemi denemeye karar verdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930'da, Kemal Paşa'nın Harbiye'den yakın arkadaşı Fethi (Okyar) tarafından kuruldu. Ondan beklenen, iktidardaki milliyetçi Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) ılımlı bir muhalefet sunması ve Türkiye'nin Batı, özellikle de Batılı mali çevreler nezdindeki itibarını artırmasıydı. Rejim, kitlelerden öylesine kopuktu ki, yeni partinin hükümeti açıkça eleştirecek olan önderlerinin devlet korumasına muhtaç olacağına içtenlikle inanıyordu. Oysa gerçekte halk, iktidar partisinden çok uzaklaşmış durumdaydı ve muhalefeti büyük bir coşkuyla karşıladı.

¹⁷ Bu, aynı zamanda, her iki dönemde yaşamış olan solcu yazar Vâlâ Nurettin'in de fikridir. Bkz. Vâ-nû, "En Hür ve En Sıkı Devir", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1954.

Eylül 1930'da İzmir'de Fethi Bey lehindeki gösteriler ve onun ardından patlak veren grevler, sonra da Aralık ayındaki Menemen gericilik olayı, Serbest Fırka'nın kendi kurucuları tarafından lağvedilmesine yol açtı. Çokpartili siyaset deneyi başarısız olmuştu, ama CHF, bu deneyden çok şey öğrenmişti. Önderlik, Türk halk kitlelerine kazanılmış gözüyle bakılamayacağını, 1920'lerin halka hiçbir zaman kavratılmamış reformlarının onları yabancılaştırmış olduğunu ve kitlelerin bağlılığını kazanabilmek için partinin ideolojik bir saldırıya girişmesi gerektiğini anlamıştı.

1930'lara gelindiğinde, birçok Kemalistin gözünde liberalizmin ve demokrasinin eski itibarı kalmamış durumdaydı. Tekpartili rejimler, özellikle de İtalya'daki faşistler, çekici bir seçenek sunuyordu. Bolşeviklere karşı da sempati vardı, ama onların ideolojisi Türkiye için uygun görülüyordu, çünkü Türkiye'de sınıflaşmanın gerekli koşulları yoktu. Ayrıca, yeni Türkiye'nin payandalarından biri milliyetçilik iken, komünizm din düşmanı ve evrenselciydi. Dolayısıyla Türkiye, savaş sonrası dünyadaki öteki ülkeler gibi, sola doğru kaymakla birlikte komünist olmayacaktı.¹⁸

Buna karşılık faşizm, hem milliyetçi, hem de yurtseverdi ve bu yüzden Ankara rejimine daha uygun görünüyordu. Kemalizm gibi faşizm de, sınıf çatışmasının millete yalnızca zarar vereceğine ve bu yüzden önlenmesi gerektiğine inanıyordu. Faşizm İtalya'da zor ve tehlikeli bir mücadeleden sonra son derece kritik bir dönemde zafer kazanmıştı ve dolayısıyla buhran içindeki Türkiye için bir örnek olabilirdi.¹⁹ Ama Kemalistlere esas çekici gelen, fikirlerden çok, tekpartili rejimlerde devletin toplumun örgütlenmesinde oynadığı roldü. Roosevelt'in devletçi olarak nitelendirdikleri New Deal politikasının bile bu kalıba uyacağı kanısındaydılar. Liberal sistemde mümkün olmayan bir dengenin gerçekleşmesi sonucunu veren, ekonomiye devlet müdahalesinden etkileniyorlardı. Faşist gençlik örgütlerinin disiplinine ve kapitalist dünyadaki anarşiyle karşıtlık içindeki uyum anlayışına hayrandılar. Bu yöntemleri benimsediğinde Kemalist Türkiye'nin de kurtuluşa kavuşacağını savunuyorlardı.

18 Hüseyin Ragıp (Baydar), "Sağdan Sola Doğru", *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Mart 1921.

19 *Aydın Tarihi*'nde (Mayıs 1930, s.6201-6205) Hamdullah Suphi'nin (Tannöver) konuşması. Hamdullah Suphi, milliyetçi Türk Ocakları örgütünün başkanıydı. Zamanın basınında faşist devlet konusunda çok tartışma yapıyordu ve resmi *Aydın Tarihi*'ndeki uzun makale, bu konuya ilişkin Kemalist görüş hakkında kapsamlı bir fikir vermektedir. Bkz. Nusret Haşim, "Faşizm ve Korporatif Devlet Nasıl Doğdu? –nedir– ne olabilecektir?" *Aydın Tarihi*, Ekim-Aralık 1930, s.6718-6730 ve Ocak-Şubat 1931, s.6983-6998.

Kemalist seçkinler içinde hüküm süren bu faşizm yanlısı havanın Serbest Fırka'nın kapatılmasında etkili olduğu kuşkusuzdur. *Hâkimiyeti Milliye*, faşizmde muhalefet partilerine yer olmadığını, buna karşılık iktidar partisi içinde eleştiriye izin verildiğini yazıyordu. Ama hiçbir faşist parti, temel ilkelerinin eleştirilmesini hoş karşılamazdı.²⁰ Artık Kemalistlerin, parti ile devletin kaynaştığı bir rejim kurmayı düşündüklerine ilişkin belirtiler de vardı. Ağırılık, saf faşist ideolojiden çok faşist-komünist örgütlenme yöntemlerinin, ya da bürokratik yöntemlerden çok inkılapçı yöntemlerin benimsenmesi yönündeydi.²¹ Ancak ideoloji artık tek bir kaynaktan, partiden yayılacaktı.

Bu siyasetin ilk kurbanı, o zamana dek milliyetçi ideolojinin başlıca kaynağı durumunda olan Türk Ocakları örgütü oldu. Bu örgüt 1931 Nisan'ında kapatıldı ve malları, "Halkevleri"ni kuran Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredildi. Halkevleri kurulmasının amacı, kent ve köylerdeki kitlelere ulaşarak onlara Kemalist devrimi kavratmaktı. Mayıs'ta Üçüncü Parti Kongresinde altı ilke –Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık– benimsendi ve Kemalizm resmi ideoloji olarak kabul edildi. Tekparti anlayışını hem temsil eden, hem de dile getiren Recep (Peker) Parti genel sekreteri seçildi ve Haziran 1936'ya kadar bu görevde kaldı. Bundan sonraki dört yılda, parti, devlet üzerindeki denetimini güçlendirmeye devam etti. Sonunda 1935 yılında, Almanya'daki Nazilerin örneğini izleyen CHF kongresi, parti ile devleti birleştiren bir karar kabul etti; bu karar, Türkiye'de bir parti diktatörlüğü kurmada atılmış nihai adım gibi gözükmektedir.

Ancak bazı Kemalistler içinde Roma ve Berlin'e karşı duyulan ve sık sık basındaki parlak yazılarla dile getirilen hayranlığa karşın, rejim hiçbir zaman faşizmi ideoloji olarak benimsemeye çalışmadı. Bunun bir dizi nedeni vardı. Bir kere özel sektör sürekli olarak genişliyor ve Celal Bayar ile 1924'te kurulan İş Bankası grubu çevresinde siyasi bakımdan güç

20 Zeki (Alsan), "Tek Parti ile Murakabe", *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Aralık 1930; aktaran Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.31-33. Bu kitap dönemin en iyi değerlendirmelerinden biridir.

21 Falih Rıfki, "İnkılapçı Metotları", *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Kasım 1930. Aktaran Yetkin, s.34-37 ve 41-42. Bu fikirleri Falih Rıfki, *Yeni Rusya* (1931) ve *Moskova-Roma* (1932) adlı kitaplarında geliştirmiştir. Yunus Nadi de aynı tezi gazetesi *Cumhuriyet*'te işlemiştir. Alıntılar için bkz. Yetkin, *aynu eser*, s.38-39.

kazanıyordu. Bu kişilerin diktatörlüğe bir itirazları yoktu; ama bunun Yu-
goşlav çeşidini, Roma ve Berlin çeşidine yeğliyorlardı. Faşizm ile aşırı
devlet denetiminin 1930'ların başlarında belirginleşen birliğinden tedir-
gin oluyorlardı. Bu eğilimlere karşı çıktılar ve Milli İktisat Vekili Mus-
tafa Şeref'i 1932 Eylül'ünde görevden azlettirecek kadar da etkili oldular.
Onun yerine İş Bankası'nın kurucusu Celal Bayar getirildi ve 1939 yılına
dek devletçiliğin uygulanması görevini üstlendi.²²

CHF içinde liberalizmle birlikte düşünülen bu grup, aynı zamanda,
halkçılığın bütün sınıfların varlığını reddeden ve toplumu korporatist te-
rimlerle tanımlayan aşırı yorumundan da tedirgindi. Bu yorum sınıf ça-
tışmasını önleyebilirdi, ki grubun buna bir itirazı yoktu, ama aynı za-
manda gelişen burjuvazinin örgütlenmesini ve daha etkili hale gelmesini
engellemekteydi. (Tekparti dönemi 1945'te sona erdiği zaman, Bayar'ın
Demokrat Parti'sinin temel taleplerinden birinin sınıf temelinde örgütlen-
me özgürlüğü olması şaşırtıcı değildir.) 1930'lar boyunca Bayar grubu,
Recep Peker çevresindeki aşırı devletçilerin siyasetine karşı direndi. So-
nuç olarak Ankara, –uygulamasa bile– liberal ilkeleri ve ilerleme fikrini
hiçbir zaman reddetmedi. Hukukun üstünlüğünü ve anayasal devletin
önemini tanımaya devam etti. Faşistlerin yaptığı gibi uygarlığın evren-
selliğini hiçbir zaman inkâr etmedi; aynı zamanda rasyonalizmi, birey-
ciliği, insanın ve etnik grupların temel eşitliği fikrini de hiç reddetmedi.
1934'te Yahudi düşmanlığına ilişkin bazı belirtiler ortaya çıktıysa da,
hükümet buna karşı önlem almakta gecikmedi.²³

Kemalizmin aylık *Kadro* dergisi tarafından temsil edilen sol kanadın-
dan, Kemalizm ile faşizmin eşitlenmesine daha ilginç bir tepki geldi. Bazı
sabık komünistler ve radikal aydınlar tarafından kurulan *Kadro* dergisi
yayın hayatına Ocak 1932'de başlamıştı. Temel hedeflerinden biri, An-
kara rejimi için özgün bir ideoloji üretmekti. İlk sayısındaki başyazıda,
"Türkiye'nin devrim süreci içinde olduğu, ama hâlâ devrimin ideolojisi ola-
bilecek bir düşünce sistemi üretmediği"²⁴ belirtiliyordu. *Kadro*, yalnızca

22 *The Times* (London), 10 Eylül 1932 ve Yetkin, *aynı eser*, s.34 ve 122-123.

23 *Aynı yerde*, 4, 5 ve 16 Temmuz 1934. Türk basınının buna tepkisi için bkz. *Aydın Ta-
rihi*, Ağustos 1934, s.78-80.

24 *Kadro*, I/1, Ocak 1932, s.3.

Türkiye'de değil, yakın gelecekte kurtuluşa kavuşacakları umulan sömürge ve yarı sömürgelere de uygulanacak bir ideoloji yaratmaya çalıştı.²⁵ Burada "Üçüncü Dünyacılık" kavramının bir başlangıcını görmekteyiz.

Kadro'nun düşünce çizgisini, Kemalizmin, kendi faşizmlerinin bir kopyası olduğunu öne süren İtalyan faşist aydınlarıyla yürüttüğü polemikten izlemek mümkündür. *Kadro* ve öteki Kemalist yayınlar bu ideolojiyi şiddetle reddettiler. Burhan Asaf (Belge) "Faşizm ve Türk Milli Hareketi" başlıklı makalesinde, faşizm ile Kemalizm arasındaki temel ayrılıkları özetledi.

Ona göre faşizm, hedefi, yarı kapitalist İtalya'yı kapitalizmin çelişmelerinden ve bu çelişmelerin yarattığı iç anarşiden kurtarmak olan bir hareketti. Bunlar demokrasi ve parlamentoda olduğu kadar demagojik ve bürokratik yönetim aygıtında da kendini gösteriyordu. Korporatizm yoluyla faşizm, sınıf çelişmelerine sürekli bir çözüm bulmak yerine, onları zararsız hale getirmeye çalışıyordu.

Buna karşılık Türk milli devrimci hareketi, günün tarihi koşullarına uygun olarak bağımsız bir Türk milleti yaratmış ve bunu yarı sömürge Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçirmişti. Türk milleti devrimine, sınıfsız bir milli yapıyla başlamıştı; bu yüzden sınıflaşmayı reddeden ve bunu olanaksız kılacak önlemleri almaya devam ediyordu. Devletin büyük üretim girişimlerini üstlenmesi, ilerici ve planlı bir devletçi ekonominin kabul edilerek yasal kurallara bağlanması bunun sonucuydu. (Burhan Asaf bunları söylerken tümüyle samimi değildi. Devlet, sınıf çatışmasını ve sınıflaşmayı reddediyor olsa bile, bir burjuvazinin doğmasını önlemek için pek bir şey yapıyor sayılmazdı.)

Polemiği başlatan Dr. Ettore Rossi'ye yüklenmeye devam eden Burhan Asaf, savaştan sonra sömürgeciliğin genilemesine karşın İtalya'yı sömürge

25 "Şevket Süreyya Aydemir'le Bir Konuşma", *Yön*, 20 Ocak 1967. İtalyan propagandasına cevap veren Zeki Mesut şöyle yazıyordu:

"Asya'nın kurtuluşu Roma'nın iddialarında ya da faşizmin ilkelerinde değil kendi ortamında, kendi toprağında, kendi çocuklarının zekâsında ve kendi tarihinin deneyinde yatmaktadır. Eğer genç Asyalılar ilham ve hayattan bir örnek almak istiyorlarsa Türk devrimini ve onun benzersiz karakteriyle inisiyatiflerini daha derinden incelesinler. Devrim, bağımsızlık ve uygarlık, ırk ve milletten kendisinin ürünleridir. Ödünç alınmadıkları gibi ne ihraç, ne de ithal edilebilirler."

hayalleri kurmaya iten nüfus baskısına dikkat çekiyordu. Buna karşılık Kemalizm, sömürgecilığe karşı bir başkaldırıydı. Sömürgecilığe ve onun dış ve iç yordakçuları olan Yunan Ordusu, Saray ve Galata bankerlerine karşı mücadele etmiş ve bu mücadeleyi 1923'te Lozan'da sona erdirmişti.

"Bütün inancıyla, sömürgecilığe karşı tepkiyi simgeleyen Kemalizm, iç ve dış ekonomik ilişkilerindeki devletçiliğinde samimidir. Hem iç hem de dış çelişmeleri, yani sınıflar arasındaki ve uluslar arasındaki çelişmeleri reddetmiştir."

Ayrıca üzerinde durulması gereken başka noktalar da vardı. Burhan Bey, faşizmin yalnızca yarıkapitalist yapılara uygun olduğunu, ya tam olarak kapitalist ya da Türkiye gibi kapitalizm öncesi toplumlara uymadığını söylüyordu. Faşizm, İspanya'da başarı kazanamamıştı. Almanya'da ise karakterini değiştirmek zorunda kalmıştı (burada da Burhan Asaf, Nasyonal Sosyalizm'deki "sosyalist" unsura gönderme yapmaktadır). Oysa Kemalizm, Hindistan, Çin ve Ortadoğu'daki Arap ülkeleri gibi henüz milli ideallerine kavuşamamış milletler için sürekli bir esin ve ideoloji kaynağı olmuştu.

Burhan Asaf'a göre iki yanlış varsayım Dr. Rossi'yi yanılgıya sürüklemişti: Birincisi, 19. yüzyılda öylesine yaygın olan, Türkiye'nin aynı bildik Batılılaşma süreci içinde olduğu varsayımıydı. Oysa durum böyle değildi. İkincisi, Dr. Rossi, Kemalist programı bir bütün olarak ele almadan ve onu yaratan tarihsel koşulları incelemeyen, onun bazı yönleri üzerinde yargıya varmıştı.

Eğer Kemalizm ile faşizm arasında, ya da Kemalizm ile kapitalizm (ve onun siyasi ifadesi olan demokrasi) arasında herhangi bir benzerlik var idiyse, bu, kopyacılık eğiliminden değil, "savaş sonrasında bütün milletlerin ortak tarihsel ihtiyaçlarından" kaynaklanıyordu. Bunu inkâr etmek, Türk "devriminin özgün niteliğini inkâr etmek"ti:

"Türk devrimi... savaş sonrasında ulusal ve uluslararası sahnesinde en meşru ve en ilerici olgu olduğu iddiasındadır. Eğer bu gerçek bugüne dek bilinmeden kaldıysa, nedeni, Türk milletinin yaradılış özellikleri ve övünmekten hoşlanmamasıdır."²⁶

26 "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi", *Kadro*, I/8, Ağustos 1932, s.38-39.

Bu makalenin yazıldığı 1932 yılında Türkiye, en azından bir yüzyıldır tatmadığı bir kendine güven duygusu içindeydi. Ayrıca, en azından derin bir kriz içindeki Batı ekonomisine oranla istikrarlı olan Türk ekonomisinden de gurur duyuluyordu.²⁷ Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle sonuçlanan kriz hakkında yorum yapan *Kadro*, kendi ülkesinin de Gazi Mustafa Kemal, Lenin ya da Mussolini gibi onu kargaşadan kurtaracak bir "irade adamı"na muhtaç olduğunu belirten ekonomist Werner Sombart'ın sözlerine yer veriyordu. Bu tip beyanatlar Kemalistler için büyük bir övünç kaynağı oluyor ve misyonlarının doğruluğuna olan inançlarını artırarak gelecek hakkında iyimser olmalarına yol açıyordu. İşte koca Avrupa devleti Almanya bile, önderliğinden dolayı yeni Türkiye'ye gıpta ediyordu. *Kadro*, ciddi buhran dönemlerinde "insanlığın kurnaz politikacıya değil, müteşebbis kahramana ihtiyaç duyduğunu" yazıyordu.²⁸

Roma'nın tezi ve Ankara'nın, Kemalizmin İtalyan faşizminin bir kopması olmadığını belirterek bu teze karşı çıkmasının bir başka nedeni de dış politika kaygılandı. İtalyanların, bölgede Türkiye'nin çok tehlikeli bulunduğu ihtirasları vardı ve İtalya, Anadolu'nun Batı kıyılarındaki Oniki Ada'yı işgal altında tuttuğu sürece bu tehdidi göz ardı etmek mümkün değildi. Dolayısıyla *Kadro*'daki makale Ankara'nın, İtalya'nın ideolojik hegemonya kurma girişimini reddetmesi anlamına geliyordu; faşist emperyalizmi geriletme mücadelesinin ilk adımıydı. Mussolini'nin 18 Mart 1934'te yaptığı ve İtalya'nın tarihi misyonunun Asya ve Afrika'da olduğunu öne süren konuşması, bu meydan okuyuşa karşı Türkiye'nin etkin önlemler almasını zorunlu kılmıştı.²⁹

İtalya, Türkiye'nin dış politikasındaki başlıca unsur haline geldi ve hükümet diplomatik ilişkileri mesafeli tutmaya başladı.³⁰ Sovyetler

27 Bkz. İzmir Üçüncü Millî Sanayi Sergisi'nin açılışında Rahmi Bey'in yaptığı konuşma. Kendisi İzmir delegesi ve Millî İktisat ve Tasarruf Birliği'nin genel sekreteriydi. *Kadro*, 1/5, Mayıs 1932, s.47.

28 *Kadro*, 1/5, Mayıs 1932, s.3.

29 *The Times* (London), 7 Nisan 1934. Metnin Türkçe çevirisi *Ayn Tarihi*'nde (Nisan 1934, s.299-307), basındaki yorumlarıyla birlikte yayımlanmıştı (s.300-320). Mussolini, Roma'daki büyükelçiye Türkiye'nin bir Asya/Afrika ülkesi değil Avrupa ülkesi olduğu için kaygılanmasına gerek olmadığını bildirerek Türkiye'nin endişelerini yatıştırmaya çalışmıştı.

30 Bu yıllarda Türkiye'nin dış politikası için Selim Deringil'in makalesine bkz. "Turkey's Diplomatic Position at the Outbreak of the Second World War", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, c.8-9, 1980-1981, s.63-87.

Birliği'yle ilişkilerini güçlendirmeyi sürdürürken bir yandan da Akdeniz'deki iki büyük deniz gücü olan İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanmaya çalıştı. Her iki devletin parlamenter demokrasiler olması da Ankara'nın ideolojik yönelimini etkiledi. Mayıs 1934'e gelindiğinde Türkiye, Boğazlar'ın yeniden askerileştirilmesini talep etmeye başladı ve bu talep, iki yıl sonra Montreux Sözleşmesi'nin imzalanmasına yol açtı. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde kolektif güvenlik anlayışının savunucusu oldu ve yatıştırma siyasetini eleştirdi. İtalyan saldırısına karşı Habeşistan'ı ve İspanyol İç Savaşı'nda Cumhuriyetçileri destekledi. Türkiye'nin ünü öyleydi ki, George Orwell, "faşizme karşı her türlü müttefikin kabul edilebilir gözüktüğü 1935-1939 yılları arasında solcular kendilerini Mustafa Kemal'i över buldular..." diyordu.³¹ *The Times*'ın İstanbul muhabiri, Türkiye'nin Moskova'ya, 1936'dan sonra da Londra ve Paris'e dayanan dış politikasının ülke içinde faşist bir yönsemeye sahip olmayan bir rejime bağlı bulunduğunu yazıyordu.³² Tam da 1936'da Cumhurbaşkanı Atatürk, tekparti yönetimine dokunmamakla birlikte rejimin "faşist rengi"ni değiştirmek için önlemler almaya başladı.

Mussolini'nin maceracılığına gösterilen tepkiye karşın, faşizmin İtalya ve Almanya'da kazandığı başarı, iktidar partisindeki bir grubu etkilemekten geri kalmadı. Bu etki, kısmen, liberal kapitalizm yerine devlet kapitalizmini yerleştirme isteğinde, kısmen de liberalizme karşı düşmanlıkta ifadesini buldu. Partinin bu kanadının başını çeken Recep Peker, liberalizmin çöküşe mahkûm olduğunu ve onun yerini evrensel olarak devletçiliğin alacağını öne sürerek sık sık liberalizme saldırdı.³³ Peker'in tutumu, İş Bankası grubunun zaten uzaklaşmasına yol açmıştı ve bunlar Peker'e karşı uzun süredir bir muhalefet kampanyası sürdürüyorlardı. Fakat onun genel sekreterlikten 15 Haziran 1936'da alınması, Atatürk'ün kişisel müdahalesine yol açanın, kulis oyunlarından çok dış politika kaygıları olduğunu

31 "Who Are the War Criminals?", *Tribune*, 22 Ekim 1943, G. Orwell ve I. Angus (eds.), *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell* (vol. 2, Penguin ed. 1970) içinde, s.367. Bu alıntıyı Dr. Naim Turfan'a borçluyum.

32 *The Times*, 25 Mayıs 1937.

33 Örneğin bkz. *Ülkü'de* (Mayıs 1936, s.161-162) yayımlanan 22 Nisan 1936 tarihli konuşması. Daha sonra 8 Haziran'da İş Kanunu hakkında yorumda bulunurken, "bu yeni kanunun bir rejim kanunu olduğunu; liberalizme karşı olduğunu, çünkü liberalizmin işçileri işverenin karşısına çıkardığını" söylüyordu. *Ülkü*, Temmuz 1936; aktaran Yetkin, *Tek Parti*, s.102.

düşündürmektedir. Montreux görüşmeleri o sırada doruğa ulaşmaktaydı ve destek kazanmak için önemli bir jestte ihtiyaç vardı. Peker'in görevden alınması, ülke içinde liberalleri güçlendirecek ve Türkiye'deki Alman nüfuzunun artmasını endişeyle izleyen İngiltere'yi memnun edecekti. Sözleşme 20 Temmuz'da imzalandı ve Kral VIII. Edward'ın Eylül'de Türkiye'yi ziyaretiyle pekişen bir İngiliz-Türk yakınlaşmasını getirdi.³⁴ Siyasi ve ekonomik liberalleşme 1937'de de sürdü; bu aradaki en önemli olay, Ekim'de İsmet İnönü'nün başbakanlıktan istifa ederek yerine Celal Bayar'ın getirilmesiydi.

Avrupa'daki gelişen buhran koşullarında, bu liberal ara dönemin uzun ömürlü olması mümkün değildi. Nazi Almanya'sının gücü ve itibarı ve İngilizlerin karşıönlemlerine karşın, Ankara'yı kendi ticari alanına çekmeyi başaran ekonomik politikası da siyaset ve ideolojiyi etkiliyordu. 1938'e geldiğinde rejim daha otokratik bir renk kazanmış ve faşist devletlerin yasalarından rahatça aktarmalar yapar olmuştu. Atatürk'ün 1938 Kasım'ındaki ölümü bu süreci hızlandırdı. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi, "tek parti, tek millet, tek lider" faşist sloganına dayanan bir rejimin kuruluşuna tanık oldu. Bu, dış ilişkilerin ideoloji üzerindeki etkisini yansıtıyordu. Bu eğilim, Nazilerin 1943'te Stalingrad'da yenilgilerine dek egemen oldu. O zamandan sonra Ankara, tekparti otokrasi-sinden liberalizme doğru yeniden adımlar atmaya başladı ve bu eğilim 1945'te yeniden çokpartili siyasi hayata geçişle doruğuna ulaştı. Ancak bu sefer de, liberalizm ve demokrasi süreci, Soğuk Savaş politikaları tarafından çarpıtılacaktı.

34 *The Times*, 2-7 Eylül, 1936.